

H. JONAS'TA İNSAN VE DOĞANIN DEĞERİ

Arslan TOPAKKAYA*

ÖZET

İnsan ve onun hayatı önemli bir değere sahiptir. H.Jonas kendi etik anlayışı içinde doğanın korunmasına özel önem verir çünkü doğanın korunması aynı zamanda kaybolmaya yüz tutmuş olan insanın değerinin de korunması demektir. Bunlardan her ikisi de kendine has bir değer taşırlar ve bu değeri bizzat kendi varoluşlarından alırlar. Jonas Batı kültürünün doğa'nın değerini genellikle ihmal edip; daha çok insan değeri ve onun hakları üzerine yoğunlaştığı tespitini yapar. Buna karşın insanın değerinin görmezden gelindiği ya da ihlal edildiği zamanlar da söz konusudur. Politik gerçeklik kaynağını insanın değerinden alan insan haklarını ön plana çıkarmakta ve bunun ihlalini önlemek için çeşitli tedbirler almaktadır. İnsan hakları katalogları insanların özgür ve eşit haklara sahip olarak doğduklarını deklare etmekte, bu haklardan yaşama, özgürlük, mülkiyet, güvenlik gibi hakları anlamaktadırlar. Doğa'nın herhangi bir değere sahip olmadığını düşünmek bizim hem doğadan korkmamıza yol açar hem de bir hiçlikle karşı karşıya kalmamıza sebep olur. İnsan gibi doğanın da bir değeri olduğu görüşü ve bunun özsel anlamda kabulü bizi bu tehlikelerden kurtarır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Doğa, Değer, Çevre, Hak, Varoluş, Korku, Hukuk, Politika, H.Jonas

(Value of Human and Nature in H. Jonas)

ABSTRACT

Human and its life have a big significance. H. Jonas attaches great importance to preservation of nature in his ethical approach because preservation of nature also means protection of human that about to be lost. Both of them have specific emphasis and gain their importance from their own existences. Jonas ascertains that Western culture largely focuses on value of human and its rights by ignoring significance of nature in general. However, there have been many periods in which human's importance and rights have been ignored or infringed. Political reality highlights human rights which stem from value of human and takes precautions to prevent human from abuse. Catalogues of human rights declare that all human being has equality and freedom by birth and mean rights of living, freedom, security and ownership. Consideration of nature has no value leads us both to fear of nature and to face a nihility. Recognition of nature has also an importance like human and acceptance of this prevent us from this kind of threat.

Key Words: Human, Nature, Value, Environment, Right, Existence, Fear, Law, Politics, H. Jonas.

* Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

Giriş

İnsan varlık aleminin bir parçası olmasına rağmen kainatta özel bir yere sahiptir.¹ Bu özel konum bütün bir insanlık tarihi boyunca benimsenmiş temel bir kabuldür. Bununla birlikte özellikle modern ve postmodern süreçlerde insanın bu konumunun tehlikeye girdiği, kendisinin ve üretimlerinin metalaştırıldığı ve bu anlamda “insan değerinin” kaybolmaya yüz tuttuğu gerçeği başta Heidegger ve Frankfurt okulu temsilcileri olmak üzere genel anlamda kabul edilen bir yargı olarak karşımızda durmaktadır.

H.Jonas, 1979 yılında yayınladığı *Sorumluluk İlkesi* (Das Prinzip der Verantwortung) adlı eserinde genel anlamda çağın insanının içine düşmüş olduğu bu açmaz karşısında nasıl bir tutum alması gerektiği sorunsalı üzerinde durur. Jonas'ın bu eseri II. Dünya savaşı sonrası etik çalışmalar bağlamında oldukça dikkat çeken eserlerden biridir. Habermas'ın tespitiyle söyleyecek olursak, eser günümüzde biyo-etikle ilgili yapılan bütün yayınlarda etkisini göstermektedir.² Böyle bir tespite rağmen Jonas, normatif etik ve biyo-etik bağlamında herhangi bir sistem kurmamıştır. Jonas'ın adı geçen eserinde ortaya koyduğu “bilmeme hakkı”, “korkunun yöntemi”, “kötü tahminlerin iyi tahminlere öncülüğü” gibi ilkeler tekno-politik ve biyo-etik tartışmalar için sık sık başvurulan ilkeler haline gelmiştir. Jonas zikredilen eseri, doğa felsefesiyle ilgili çalışmalarının bir yan ürünü olarak görür.³ Kitabın ana tezi, “insan onurunun” korunmasının temel belirleyicisinin “doğanın korunması” düşüncesi olduğudur. Ona göre, insanın değeri, doğa ile insanı bir bütünün parçaları olarak gören⁴ ve bu temel ilkeye göre belirlenmiş bir çevre etiği anlayışından hareketle anlaşılabilir. Bu sayede insanlığın yeryüzünde devamı sağlanabilir. İnsan ve doğa herikisi de kendi değerlerini bizzat kendilerinden alırlar ve onların varoluşları yine bizzat kendi varlıklarıyla açıklanabilir.

Jonas bu eserinde aynı zamanda artan nüfus ve azalan kaynaklar arasındaki uçuruma, endüstriyel gelişmelerin doğayı nasıl tahrip ettiğine, atom enerjisinin kötüye kullanılmasına, nükleer santrallerin insanlık için oluşturduğu tehlikelere, biyolojik açıdan insan genleriyle oynanmasının doğuracağı sakıncalara, genetiği ile oynanmış hayvan ve bitkilerin vereceği muhtemel zararlara dikkat çekmiş ve bütün bir insanlığı bunlara karşı uyarmıştır.

¹ “Felsefi antropoloji tarafından insanın kâinata özel bir yere sahip olduğu düşüncesi (...) holistik dünya tasavvurunda bile tartışmasız bir gerçekliktir. Günümüzde bilimsel çalışmalar bu tasavvurda bazı değişmelere sebep olmuştur. İnsanın kâinata özel bir yere sahip olduğuna dair holistik düşünce artık ikna edici bir tez olarak görülmemektedir. (...). İnsanın varlık skalasında özel bir yeri olmasına evet, fakat kâinatın merkezi olması fikrine hayır diyoruz.” M.Gorke: *Artensterben*, s.246.

² Bkz. J.Habermas: *Die Zukunft der menschlichen Natur: Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Frankfurt am Main, 2001.

³ Bkz. H.Jonas: *Organismus und Freiheit: Ansätze zu einer philosophischen Biologie*, Göttingen 1973.

⁴ B. Sitter-Liver: “Tiefen-Ökologie: Kontrapunkt im aktuellen Kulturgesehen”. *Natur und Kultur* 1/1(2000): s.70 - 88.

Günümüzde maalesef Jonas'ın uyarıları teker teker açığa çıkmaktadır. Sayılan manipülasyonların muhtemel zararları artık kısmen de olsa gerçekleşmiş bulunmaktadır. Böyle bir perspektiften bakıldığında Jonas'ın asıl kaygısının teknolojik devrimi gerçekleştiren uygarlığa etik bağlamında bir cevap vermek olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Teknolojik uygarlık insan doğasını, tabiatı, hayvan ve bitkilerin doğasını ciddi anlamda tehdit etmektedir. Böyle bir tehdite karşı yeni bir etik anlayış geliştirmek gerekir. Şimdiye kadar etkin olan etik anlayışla -herşeyden önce Kant etiğiyle- bu tehditlere cevap vermek mümkün değildir. Kant etiğinin temeli insanlar arasındaki ilişkilere yöneliktir ve diğer varlık alanlarıyla ilgili (doğa, hayvan ve bitki) bir düzenleme burada söz konusu değildir. Kant etiğinden hareketle varoluşu tehlike içinde olan insanın korunması mümkün değildir. Bu yüzden yeni bir etik anlayış geliştirmek gerekir. Jonas bu anlayışı "gelecek etiği" (Zukunftsethik) olarak adlandırır. Böyle bir etik hiçbir biçimde genel normatif bir etik olarak değerlendirilmemelidir ve yine daha önce geliştirilen etik anlayışların yerini alan bir etik de olmamalıdır.⁵ Jonas yukarıda özelliklerini belirttiği ve günümüzde açığa çıkan problemler bağlamında bunlara bir çözüm önerisi olarak ileri sürdüğü etik anlayışını şimdiye kadar gelen etik anlayışların bir tamamlayıcısı olarak görür. Böyle bir etiğin en önemli amacı, insan varlığını garanti altına almak olup; özgürlük, adalet ve fırsat eşitliği ile ilgili isteklere göre her zaman önceliği söz konusudur.⁶

Makalemizin konusu olan insan ve doğanın değeri kavramları da Jonas tarafından hep bu etik bağlam içinde ele alınıp değerlendirilir. İnsan cinsi varoluşsal bir tehdit altındadır ve bu tehdit ancak ve ancak sorumluluk ilkesi bağlamında oluşturulan yeni bir insan ve doğa tasavvuru sayesinde izale edilebilir. Bu tespit bağlamında Jonas'ın zikredilen kavramlardan ne anladığını bu kavramların tarihsel gelişimini de dikkate alarak analiz etmenin faydalı olacağı kanatindeyiz.

Tarihsel Süreç Bağlamında İnsan ve Doğa Hakları

Batı uygarlığı kendi tarihsel gelişimi içerisinde "doğanın değeri ve hakları" kavramına "insan değeri ve hakları" kavramına nisbetle her zaman daha az önem atfetmiştir. Günümüzde (belki de tarihte görülmemiş bir şekilde) her iki kavramın, yani insan ve doğanın değeri kavramının çok rahat ve kolay bir biçimde ihlal edildiğini görmek mümkündür. Halbuki doğanın değeri kavramını doğaya sadece insanın kendisi verebilmektedir.⁷

⁵ L.Schaefer: Das Bocan-Projekt: Von der Erkenntnis, Nutzung und Schöpfung der Natur, Frankfurt am Main 1993, s.86 vd.

⁶ H.P.Koschut: Strukturen de Verantwortung: Eine kritische Auseinandersetzung mit Theorien über den Begriff der Verantwortung, Frankfurt am Main 1989, s.376 vd.

⁷ W.Epple: 30 Jahre Hans Jonas „Das Prinzip Verantwortung“: Zur ethischen Begründung des Naturschutzes, Osnabrücker Naturwissenschaftliche Mitteilungen, Band 35(2009), s.146.

Bir insanın başka bir insana zulmettiği, acı çektirdiği ve aynı zamanda doğayı kendi çıkarları için tahrip ettiği bir yerde “insan ve doğanın değeri” kavramının işlevsel olması beklenemez. Bu bağlamda -biraz da tezat bir biçimde- insan onuru kavramının gelişimi ve kuvvet kazanması bu varlığa yapılan saldırılar ve onun haklarının ihlalinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı şekilde doğa için de geçerlidir.

İnsan hakları kavramı politikayı da yakından ilgilendirmektedir. Günümüzde genel anlamda politikayı belirleyen temel ilke “insan hakları” kavramıdır. Bu kavram bugün bütün medeni ülkelerin anayasalarında kendine yer bulmuş temel bir belirlemedir. İnsan hakları kavramının uzun bir tarihi gelişim süreci vardır. İlk insan hakları kataloğu 12 Haziran 1776 tarihli “Virginia İnsan Hakları Bildirgesi” olarak kabul edilir. Bunu 4 Temmuz 1776 tarihli Amerika'nın İngiltere'den bağımsızlığını ilan ettiği “Amerika Bağımsızlık Bildirgesi” takip eder. 1789 tarihli ABD anayasası da zikredilen temel üzerine şekillenmiştir. 1789 tarihli Fransız İhtilali sonrasında ABD'den etkilenerek insan ve vatandaş hakları bağlamında yeni bir anayasa yapılmıştır. 1948 tarihli “BM İnsan Hakları Bildirgesi” bu sürecin doğal bir sonucu olarak açığa çıkmış ve bu bildirme Avrupa Birliği'nin İnsan Haklarını Koruma Komisyonu'nun temel kabul ettiği bir metin haline gelmiştir. Bugün Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Avrupa Birliği komisyonuna üye bütün ülkelerin bağlı olduğu bir mahkeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir temel üzerinde şekillenmiş olan başta Alman anayasası ve diğer Batılı ülkelerin başlangıç anayasalarında doğanın değeri ve hakları bağlamında bir ibareye rastlamak mümkün değildir.

İnsan hakları kataloğunun temel cümlesi, her insanın özgür olduğu ve doğuştan temel haklarla birlikte doğduğudur. Adı geçen temel haklar sırasıyla yaşama, özgürlük, güvenlik ve mülkiyet hakkıdır. Bu temel haklar bir çok ülkenin anayasalarında sayılan temel haklarıdır ve zikredilen haklar yasama ya da başka bir kurum tarafından hiçbir biçimde ortadan kaldırılamaz. Sayılan temel haklar ancak ve ancak çok olağanüstü durumlarda fakat sınırlı bir biçimde engellenebilir. Bu hakların meşruluğu bizzat insanın kendinden kaynaklanır. İnsan, insan olarak doğar doğmaz bu haklara sahip olmaktadır. Bu haklara sahip olmak onun şeref ve haysiyetinin bir gereğidir ve devlet ya da başka bir kurum tarafından verilmiş değildir. Gerçi bu haklar ancak pozitif hukuk sayesinde gerçekleştirilebilir haklardır, fakat devlet öncesi durumda da bu temel haklar söz konusudur. Pozitif hukuk bu temel hakları güvence altına almak ve onları her zaman korumak zorundadır. Bu bağlamda “insanın temel haklarından” bahsetmek pekala mümkündür. Buna karşın doğanın temel haklara sahip olduğunu söylemek zordur.

İnsan onuru ve değeri kavramının günümüzde tam olarak nasıl anlaşılması gerektiği hususunda tam bir fikir birliği olmasa da kavramın yalın soyut bir kavram olduğunu söylemek de zordur. BM İnsan Hakları Bildirgesi'nde de bu kavramın tanımı yapılmamıştır. Adı geçen kavramın tanımını Alman Anayasa Mahkemesi şöyle yapmaktadır: İnsan onuru, “insanın

bizzat kendinden sorumlu olması, tinsel-ahlaki bir varlık olup kendini gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olması demektir.”⁸ Zikredilen tanım diğer tanımlarla, özellikle insan onurunun her şeyden önce ahlaki sorumluluğa ait bir varlığın sahip olduğu kavram olması hususunda diğer tanımlarla ortaklık göstermektedir. Burada doğanın bir “değere” sahip olup olmadığı hususunun tartışılmadığını görüyoruz.

İnsan hakları kavramının gelişim tarihine baktığımızda Antik Yunan, Stoa felsefesi, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin belirgin bir biçimde ileri çıktığını görmek mümkündür. Kavram bu açıdan aynı zamanda metafiziksel bir temele de sahiptir. Tanrı'nın en değerli yarattığı olarak “insan” kainat içinde de bu değerine uygun bir yere sahiptir. Cicero insanı Tanrı'nın en yüce yarattığı olarak görür ve onun onurunun bizzat kendi doğasında içkin olduğuna inanır.⁹ İnsan onuru kavramı Rönesans felsefesinde insan felsefesiyle ilgili metinlerde üzerinde oldukça yoğun bir biçimde durulmuştur. Hatta bu kavram Manetti tarafından yazılmış bir kitaba başlık olmuştur.¹⁰

Batı uygarlığı söz konusu olduğunda insanın sahip olduğu değer, mutlak ve mukayese kabul etmez bir değer olup; insanı “doğal durumdan” kurtarmakta ya da diğer bir ifadeyle insanı “doğanın” üzerine çıkarmakta ve bu sayede insan diğer varlıklar karşısında bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Kısaca zikredilen üstünlüğün sebebi, onun akıl sahibi bir varlık olması ve kendi kendini gerçekleştirme imkanını elinde bulundurmasıdır. Bu iki özellik temelde insan değerini ortaya koyan kavramlar olup, insan ancak bu özellikleri sayesinde kendisini doğadan ayırabilmektedir. Dokunulmaz insan değeri kavramının formel ve içerik açısından iki farklı yönü söz konusudur. İçeriksel olarak bu kavram insanın ahlaki anlamda sahip olduğu otonomiye ifade ederken, formel anlamda ise doğadan tamamen bağımsız olan bir değere sahip olduğunu vurgular. Kısaca formel anlamda insan değerini bizzat kendi zatından alır; doğadan değil. Bundan dolayı da bu değer mutlak bir değer olarak kabul edilir.

İnsan haklarıyla ilgili genel bir bilgi verdikten sonra makalemizin esas konusunu teşkil eden insan ve doğanın değeri kavramlarını Jonas'ın nasıl tahlil ettiğine daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

H. Jonas'a Göre İnsan ve Doğanın Değeri

İnsan ve ona verilen bu aşırı değer¹¹ -daha doğru bir ifadeyle böyle bir kavrayışın- yanlış anlaşılması ya da yanlış kullanımının günümüzde insan ve doğa arasındaki karşılıklı ilişkiyi¹² yerle bir ettiğini görmek mümkündür. Böyle bir bakış açısı; yani insanın aşırı şekilde özerkleştirilmesi ve “özgürleştirilmesi” maalesef doğanın tahribi sonucunu doğurmuştur. Doğa değersizdir ve sadece

⁸ E.Bein(Hrsg): Menschenwürde, Frankfurt am Main 1986, s.155.

⁹ Cicero: De officiis, lib. I

¹⁰ Bkz.G.Manetti: Über die Würde und Erhabenheit des Menschen, Hamburg 1990.

¹¹ H.Jonas: Das Prinzip der Verantwortung, s.29 vd.

¹² K.Wilber: Integrale Spiritualität. Spirituelle Intelligenz rettet die Welt, s.209.

insanın hizmetine verilmiştir.¹³ Hıristiyanlık ve Museviliğin aşırı insan merkezli (antroposentrik) insan tasavvuru da istemeden de olsa bu sonucun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda White,¹⁴ Drewermann¹⁵ ve Amery¹⁶ gibi düşünürler günümüzdeki çevre felaketlerinin gerisinde Hıristiyanlığın antroposentrik insan tasavvurunun yattığını açık bir biçimde ifade ederler. Bu kavramın kozmolojik, ontolojik ve teleolojik açıdan farklı yansımaları olduğu bir gerçektir. Kozmolojik açıdan antroposentrizm dünya ve insanın evrenin merkezinde yer aldığı savunurken, ontolojik antroposentrizm insanın varlık hiyerarşisinde en üst dereceye sahip olduğunu savunur. Teleolojik antroposentrizm ise evrendeki herşeyin insan için yaratıldığını ve onun isteklerini yerine getirmek için var edildiğini iddia eder. Burada söz konusu olan daha çok ontolojik antroposentrizmdir ki bunun temeli de yine Hıristiyanlığa ve diğer semavi dinlere dayanır. Söz konusu dinlerde ve gelenekte insana verilen bu değer onun sadece bilim ve sanat üretmesine olanak sağlamakla kalmamış, aynı zamanda aynı insanın doğayı tahrip etmesi ve onu kendi “doğallığından” çıkarması sonucunu da doğurmuştur. Böyle bir insan tasavvuru insana sadece dünyanın merkezini işgal etmek hakkı tanımakla kalmamakta, aynı zamanda onun doğada istediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olmasına da neden olmaktadır. Bu anlayışa göre, doğa sadece insanın kullanımına verilmiş bir varlık alanıdır.

Jonas bu düşüncelere hiçbir biçimde katılmaz ve oldukça abartılı bulur. Jonas aynı zamanda gelenekte sadece insanın bir değerinden bahsedilip, insanın dışındaki doğaya hiçbir değer atfedilmemesini sert bir biçimde eleştirir. Jonas'a göre günümüzde çevresel felaketlerin temelinde yatan düşüncenin önemli bir sebebi budur. Böyle bir anlayışın oluşumunda Hıristiyanlığın ciddi bir etkisi olduğu açıktır. Ona göre Hıristiyanlığın yaratılış öğretisi doğanın “kutsallığını” elinden almakta, onu profan bir bakış açısıyla değerlendirmekte, böylece insan dışındaki koca bir varlık alanını “değersizleştirip” “araçsallaştırmaktadır”. Jonas bu bağlamda daha da ilginç bir tespit bulur: Ona göre doğanın değersizleştirilmesi aynı zamanda doğa bilimlerinin ve tekniğin gelişmesi için de bir şart olarak görülmüştür. Bu tür bir kavrayışın temel nedeni ise “doğaya hakim olmaktır”. Böyle bir hareket noktası, hem doğa bilimlerinin hem de bunların pratiğe uygulanmasıyla ortaya çıkan tekniğin arkasında yatan temel ilkedir. Rönesans felsefesinde Bacon'dan beri doğa bilimlerinin amacı, “doğaya hakim olmak” olarak anlaşılmıştır. Günümüz insanı doğaya hakim olduğuna inanmaktadır. Aslında durum tam tersidir. Hakim olan insan, yanlış doğa

¹³ M.Gorke: *Artensterben. Von der ökologischen Theorie zum Eigenwert der Natur.* Stuttgart, s.247 vd.

¹⁴ Bkz.L.T.White: *The Historical Roots of our Ecologic Crisis*, in: *Science* 155 (1967), s.1203-1207.

¹⁵ Bkz. E.Drewermann: *Der tödliche Fortschritt. Von der Zertörung der Erde und des Menschen im Erbe des Christentums*, Regensburg 1981.

¹⁶ Bkz. C.Amery: *Das Ende der Vorsehung. Die gnadenlosen Folgen des Christentums*, Reinbeck 1974.

anlayışı sayesinde hakim olunan pozisyonuna düşmüştür. Jonas bu gerçeği şu cümlelerle ifade eder: “Kendisini teknik anlamda şimdiye kadar doğa karşısında hakim gören insan, maalesef günümüzde hakim olunan pozisyona düşmüştür”.¹⁷

Jonas, doğaya ait böyle bir bakış açısının gelişiminde Hıristiyanlığın doğa bilimlerinin değerinin mutlaklaştırılmasına göre daha az sorumlu olduğuna inanır. Mutlak bir değer olarak anlaşılan bir doğa biliminin doğaya özel bir değer atfetmesi beklenemez. Jonas bu bağlamda Weber’den beri tartışma konusu yapılan “bilimin değer özgürlüğü” tartışmasını tekrar gündeme getirir.¹⁸ Ona göre değerlerden bağımsız olma, ilk olarak bilim adamının bilimsel faaliyetlerine kendi özsel tutum, tavır, inançlarını karıştırmaması ve önyargılardan uzak nesnel bir tavır alması gerektiği anlamına gelir. İkincil anlamda değer özgürlüğü ise, yapılan bilimsel faaliyetlerde uyulması gereken yöntemin nesnellliğini ifade eder. Bilimsel çalışmalar ve bunların sonuçları kendi başına bakıldığında her türlü anlam ve değerden bağımsız olarak yürütülürler. Yani bu tür çalışmalarda değerler doğrudan için içinde doğaları gereği yoktur. Bu bağlamda Weber’in tespitleri oldukça önemlidir. Ona göre doğa bilimleri “bu dünyanın -ki bilim bu dünyayı bize açıklamaktadır- bir değeri olup olmadığı, onun varolup olmadığı ya da dünyanın bir anlamı olup olmadığı sorusuna cevap veremez”.¹⁹ Bu tespitten sonra Weber şöyle bir soru sorarak devam eder: “Günümüzde Astronomi, Biyoloji, Kimya veya diğer dalların bize dünyanın anlamı ve değeri hakkında bir şey söylediğine inanan biri bu yolda hiçbir iz ya da işarete rastlayamaz”.²⁰

Jonas Weber’in bu düşüncelerini ele alır ve şu vurguda bulunur: Doğa bilimlerinde gerçeklik denen şey, hiçbir biçimde değerlerden bağımsız, objektif biçimde ele alınamaz. Jonas bu bağlamda modern dönemde açığa çıkan ve doğa bilimlerinde değerlerden ve değer sorunundan bağımsız bir bakış açısının yeni bir dünya görüşü ortaya çıkardığı saptamasında bulunur. Bu dünya görüşüne göre, olgulardan bağımsız bir gerçeklik ya da değer sorunu söz konusu değildir.²¹ Bu görüş kendine has bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemin ana unsuru “çekimserliktir”.²² Buna göre doğanın değeri ve anlamı hakkında herhangi bir görüş ileri sürmek söz konusu değildir. Bunun tabii sonucu ise, doğanın herhangi bir değere sahip olmadığını iddia eden ontolojik bir tezi dile getirmektir.²³ Jonas’a göre bu ontolojik tez, “değer kavramının epistemolojik-kavramsal statüsünü içinde barındırmaktadır. Yani bu tez, değer kavramının değer veren ya da herhangi bir değerlendirmede bulunan özne için anlama sahip olduğu ve varlığın buradan hareketle belirli bir anlam kazandığını iddia eder. Bu

¹⁷ H.Jonas: Laßt uns einen Menschen klonieren. In: Ders.: Technik, Medizin und Eugenik. Frankfurt a. M. Insel 1985, s.168.

¹⁸ H.Jonas: Forschung und Verantwortung. Aulavortraege, Hochschule St.Gallen, 1983, s.7.

¹⁹ M.Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1988, s. 598.

²⁰ A.g.y.

²¹ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. J.B. Callicott: Eigenwert der Natur, s.78 vd.

²² H.Jonas: Forschung und Verantwortung, s.8.

²³ A.g.y.

anlamda değer özneye ait olup, nesneye ait değildir. Kısaca değer öznel anlamda bize aittir. Nesnelere kendilerinde bir değer taşımazlar".²⁴

Bu anlayış yeni çağla birlikte "doğanın değersizliği" anlayışını pekiştirmiştir.²⁵ Bu değersizlik üç farklı anlamda tezahür etmektedir. İlk anlamda doğa bir bütün olarak, ikinci anlamda doğanın parçaları olarak ve son olarak da doğada yaşayan varlıkların birbirleriyle olan karşılıklı ilişkisinin değersizliği olarak kendisini göstermektedir. Böyle bir bilgiye sahip olan birisi, açık bir biçimde "kayıtsız ve önemsiz bir varlık alanıyla karşılaşacaktır. Bu varlık alanı da tabii olarak yokluk ve anlamsızlığın formuyla bezenecektir".²⁶ Jonas böyle bir düşüncenin çıkış noktası olarak iki hususun üzerinde durur: İlk olarak (özellikle ilk dönem eserlerinde rastlanan bir durumdur bu) herhangi bir değerlendirilmeye tabi tutulmamış olan doğa, insanların üzerinde korku ve kaygı uyandırır. Böyle bir insan kendini dünyada rahat hissetmez. Antik Yunan'da durum tam da böyledir. Bu bağlamda Jonas *Sorumluluk İlkesi* adlı eserinde şunları söyler: "İlk olarak değerler bağlamında doğayı nötralize ettikten sonra nihilizmin bütün soğukluğunda titreyip duruyoruz. Bu soğuklukta en büyük güç en büyük boşlukla birleşmektedir".²⁷

Doğaya karşı kayıtsızlık ve aldırnamazlık Jonas'ın eserlerinin ana konularından birini oluşturur. Ona göre bütün canlıları doğanın tesadüfen ortaya çıkarmış olduğu şeyler olarak görmek oldukça üzücü bir durumdur. Bu bakış açısının değişimi için mücadele Jonas'ın geç dönem eserlerinin de temel belirleyicisi olmuştur. Bunun başarılması için yapılması gereken ilk şey, *metafiziksel anlamda dünya korkusundan kurtulmak ve doğayla tekrar barışmaktır*. Böyle bir görev aynı zamanda sorumluluk ilkesini kendine temel ilke olarak kabul eden etiğin de birincil hedefidir. Bu şekilde anlaşılan bir sorumluluk aynı zamanda kendisini sadece insan ve onun yaşamıyla değil, diğer bütün canlıların hatta cansızların bile varlıklarını devam ettirmelerine dönük bir sorumluluktur.²⁸ Buradaki sorumluluk geleneksel etik yaklaşımlarda olduğu gibi bir anlaşma ya da uyuşma şeklindeki kabule dayanan bir sorumluluk olmayıp; temel amaç bizzat sorumluluk kavramının kendisidir.²⁹ Yanlış doğa algısına sebep olan ikinci husus ise, "insanın doğaya her istediğini yapabileceği, onu istediği şekilde yönlendirebileceği" anlayışıdır.³⁰ Buna göre doğada meydana gelen bütün olaylar değersiz ve anlamsızdır. Doğa olmazsa hiçbir şey eksik olmaz. Doğa kendi başına bir değere sahip olmadığından varlığını devam ettirme hakkına da sahip değildir. Jonas bu bakış açısının, teknoloji ve bilime

²⁴ A.g.y.

²⁵ A.g.y.

²⁶ H.Jonas: Das Prinzip der Verantwortung, s.156.

²⁷ A.g.e., s.57.

²⁸ Habermas, J.: Die Herausforderung der ökologischen Ethik für eine anthropozentrisch ansetzende Konzeption. In: Krebs, A (Hrsg.): Naturethik. Grundtexte der gegenwärtigen- und ökoethischen Diskussion, Frankfurt 1997, s.93.

²⁹ J.B. Callicott: Eigenwert der Natur. Gedankenüber Ethik und Pragmatik. Natur und Kultur4/2 (2003): 68-89.

³⁰ H.Jonas: Forschung und Verantwortung, s.9.

doğayı istediği gibi şekillendirme hakkı tanıdığı şeklinde yanlış bir inancın oluşmasına sebep olduğunu söyler.³¹ Bu bakış açısı ancak ve ancak doğanın gerçekten bir değeri olmaması durumunda söz konusu olabilir ki böyle bir kabul oldukça tek taraflı ve hastalıklı bir kabüldür. Jonas'a göre doğa insandan bağımsız olarak bir değere sahiptir. Antroposentrik bakış açısından uzak etik değerler kurmak isteyen bir toplum ilk olarak bu anlayışı içine sindirmelidir.³²

Jonas bu görüşe karşı fizyosentrik bir bakış açısını ileri sürer. Buna göre sadece insanlar değil, aynı zamanda doğa ve doğa içindeki varlıklar da bir değer ve hakka sahiptirler. Jonas günümüz bilim ve felsefe anlayışının bu görüşü kolay kolay kabul etmeyeceği tespitinde bulunur. Modern dönem, doğanın kutsallığı ya da değerliliği anlayışının tarihsel olarak yitirilmesinin doruğu olmuştur. Çağımızda doğanın sahip olduğu değeri yaralamaktan ya da zedelemekten kimse geri durmamaktadır. Bırakın doğayı "insan onuru" kavramı bile modern dönemde saldırıların hedefi olmakta ve bu kavramdan geniş kitlelerin ciddi anlamda şüphe duymalarına sebep olmaktadır.

Günümüzde bu durum sadece pratik anlamda uygulama alanı bulmakla kalmamakta, insan onuru kavramının teorik temeli de sarsılmaya ve çürütülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda insan hakları bildirgeleriyle insanların konuyla ilgili tutum ve davranışları arasındaki uçurum gittikçe daha da açılmaktadır. 1968 yılının İnsan Hakları Yılı olarak ilan edilmesi de fazla bir şey değiştirmemiştir. Dünyanın birçok yerinde binlerce insan hakları ihlali, hatta insan ölümleri ya da öldürülmeleri oldukça büyük oranlara ulaşmış bulunmaktadır. Bütün bu uygulamalar insan onuru kavramına karşın olumsuz anlamda ne kadar çok şeyin yapıldığını bize açıkça göstermektedir. Doğanın değeri kavramının unutulması ya da değersizleştirilmesi gerçekten böyle bir değerden bahsedip bahsedilmeyeceği konusundaki şüpheleri ciddi oranda artırmaktadır. Halbuki doğanın onuru kavramı insan onuru kavramı kadar anlamlı ve önemlidir.

İnsanın doğuştan bazı haklara sahip olduğu düşüncesinin nihai anlamda Batı'ya ait bir kavram olduğu iddiasında bulunmaktadır. Adı geçen iddia Batı siyaset felsefesinde J. Locke'tan beri (bu saptama Grotius'a kadar götürülebilir) üzerinde oldukça sık durulan bir iddiadır. Bundan çok daha radikal bir söylem ise Nietzsche'den beri varolan ve post-yapısalcı düşünceyle zirve yapan kendisine bir değer atfedilebileceği bir öznenin ortada olmadığı iddiasıdır; yani öznenin inkarıdır. Bu düşüncede öznenin ölümünden bahisle insanın güçler arasında gerçekleşen bir oyunun güçsüz bir parçası olduğu ve onun bilinçli yaşam tecrübelerinin kendi irade ve isteği dışında gerçekleşen ortak belirleyiciler tarafından belirlendiği iddiası söz konusudur. Böyle bir düşüncede insanın değeri kavramının herhangi bir yeri yoktur. Bu düşünce seküler naturalizm tarafından daha da desteklenmektedir. Bu görüşe göre insan kendine has onur ve haysiyete sahip değildir, çünkü o doğal evrim sürecinin tesadüfi bir

³¹ A.g.y.

³² J.B. Callicott: *Eigenwert der Natur*, s.78 vd.

sonucudur. O sadece daha kompleks bir yapıya sahip olan bir hayvandır. İnsanın bu anlamda farklılığı, bir başparmağa ve göreceli olarak daha büyük bir beyne sahip olmasıdır. Bütün bunlara rağmen o da doğadaki diğer bütün canlılar gibi bir canlıdır ve evren karşısında küçük bir kum tanesi gibidir. Bu şekilde ortaya çıkan naturalist bakış açısında insan hakları kavramı değerini ve anlamını tamamen yitirmektedir. Bu görüşe göre insan denen varlık nasıl günün birinde evrende tesadüfen ortaya çıkmış bir varlıksa, aynı şekilde günün birinde arkasında hiçbir iz bırakmadan sanki hiç varlık alanına çıkmamış gibi bu dünyadan yok olup gidecektir. Günümüzde naturalist ve bilimsel bakış açısı olarak pompalanan böyle bir bakış açısı birçok anayasada, insan hakları bildirgesinde dokunulamaz bir değere sahip olduğu söylenen insan tasavvuruyla tamamen karşıt bir pozisyonu temsil etmektedir. Bu görüşte sadece bitki ve hayvan değil, aynı zamanda insan da herhangi bir değere sahip değildir. Günümüzdeki dünyada yaşanan acı ve zulümlere karşı insanın onur ve haysiyete sahip olduğunu ve bunun en temel ilke olduğunu iddia etsek de bu kavramın ne olduğunu tam olarak tanımlayamıyor olmamız da ayrı bir gerçek olup; bu tartışmalar bağlamında ortaya çıkan açmazlardan biridir.

Sonuç

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuç şudur: İnsan ve doğa'nın değeri hakkında bu ve buna benzer kaygı verici gelişmeler karşısında Jonas kendisine önemli bir sorumluluk yükler. O da yaşanan çevre felaketlerinin insanın geleceğini tehlikeye attığı, bu tehlikenin ciddiye alınması ve bunu izale edecek tedbirlerin acilen alınması gereğidir. Bunun için gerekli olan ilk adım, insan ve doğanın değerinin teorik altyapısını sağlama almaktır. Bu bağlamda Jonas özellikle ilk dönem eserlerinde doğanın kendi başına anlamsız ve değersiz olduğuna dair görüşlerle mücadele eder. Bu düşünceye sahip olan bir insan bu dünya içinde kendisini yabancı hissetmektedir. Jonas geç dönem eserlerinde ise doğayı kendi sınırsız hakimiyetinin bir aracı olarak gören düşünceye karşı savaş açar. Her iki bakış açısının ortak olan tek noktası, doğayı ve içindeki koca bir alemi anlamsız ve değersiz görmeleridir. Jonas'ın eleştirdiği her iki görüş de doğaya gereken önemi vermeyen dolayısıyla da yanlış bir evren tasavvuruna sahip olan görüşlerdir. Jonas kendi çalışmalarının temel belirleyicisi olarak, doğanın gerçekten tanınması (erkennen) ve bunun hemen peşinden ise onun değerinin taktir edilmesi (anerkennen) ilkesi olduğu saptamasında bulunur. Bu konuda antroposentrizmin bütün karşı koymalarına rağmen yol aldığını belirtir. Bunun doğal sonucu olarak insanın merkeze alındığı bir çevre tasavvurundan³³ yavaş yavaş sıyrılıp, doğaya bir bütün olarak (insanın da dahil olduğu canlı-cansız bütün varlıkları) değer atfeden yeni bir doğa felsefesi ortaya çıkacaktır.

³³ P. Nevers & A. Dittmer: Erwachen zur Wirklichkeit als Lernprozess. Erkenntnisse aus der Forschung zur Moralentwicklung und aus der Umweltbildung. Natur und Kultur 4/2 (2003), s.48-67.

Doğayı kendine hizmetkar olarak gören bir anlayışın sürdürülebilir olmadığı gayet aşikardır. Çağımızda insan-doğa-toplum-kültür çerçevesinde yaşanan bir çok olay ve acı tecrübeler günümüz insanının doğaya ve doğanın parçaları olan canlılar hakkında yeniden esaslı bir felsefi yaklaşım ortaya konmasını zorunlu kılmıştır. Böyle bir bakış açısı, ne biyolojik naturalizm gibi aşırı doğacı ve doğayı her türlü değerden uzak gören ve dolayısıyla doğayı her türlü değerlerden arındırmak isteyen görüşe, ne de evrenin merkezinde insanı gören ve doğayı bir bütün olarak kendisinin hizmetine verilmiş bir “hizmetkar” olarak algılayan antroposentrik görüşe sapmadan, yeniden insan ile doğanın barışmasını mümkün kılacak yeni bir felsefi tutum ortaya koymak durumundadır. H. Jonas kendisini böyle bir felsefi tutum geliştirmek için görevli hisseder ve felsefesinin temeline insan ile doğanın yeniden barıştırılması ilkesini koyar. Zira bu barışma gerçekleştirilmezse sadece doğal varlık alanı değil, aynı zamanda insanın özsel varlığı da tehlikeye girecek, insanoğlu kendi varlığını sürdüremez hale gelecektir.

Jonas yaklaşık 34 sene önce yukarıda zikredilen tehlike ve zararlardan kurtulmak bağlamında şu önemli tespitte bulunur: “İnsanlar tarafından değiştirilmemiş, kullanılmamış ‘yabani’ doğa, insani olan yani insana uygun olandır. Bunun karşısında olan ve tamamen insana hizmetkar olarak görülen doğa ise aslında insani olmayandır. Sadece korunan hayat kendini açmılayabilir. İnsani ilgiler de kendilerini ancak bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirebilir”.

KAYNAKÇA

- Amery, C.: Das Ende der Vorsehung. Die gnadenlosen Folgen des Christentums, Reinbeck 1974.
- Bein, E.(Hrsg): Menschenwürde, Frankfurt am Main 1986.
- Cicero: De officiis, lib. I, Frankfurt am Main 1988.
- Callicott, J. B.: Eigenwert der Natur. Gedanken über Ethik und Pragmatik. Natur und Kultur 4/2 (2003): 68-89.
- Drewermann, E.: Der tödliche Fortschritt. Von der Zerstörung der Erde und des Menschen im Erbe des Christentums, Regensburg 1981.
- Epple, W.: "30 Jahre Hans Jonas „Das Prinzip Verantwortung“: Zur ethischen Begründung des Naturschutzes", Osnabrücker Naturwissenschaftliche Mitteilungen, Band 35(2009), s. 121 – 150.
- Gorke, M.: Artensterben. Von der ökologischen Theorie zum Eigenwert der Natur. Stuttgart 1999.
- Habermas, J.: Die Zukunft der menschlichen Natur: Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?, Frankfurt am Main 2001.
- Habermas, J.: Die Herausforderung der ökologischen Ethik für eine anthropozentrisch ansetzende Konzeption. In: Krebs, A (Hrsg.): Naturethik. Grundtexte der gegenwärtigen- und ökoethischen Diskussion, Frankfurt 1997.
- Jonas, H.: Forschung und Verantwortung. Aulavorträge, Hochschule St.Gallen 1983.
- Jonas, H.: Das Prinzip der Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. Frankfurt/M. 1984.
- Jonas, H.: Organismus und Freiheit: Ansätze zu einer philosophischen Biologie, Göttingen 1973.
- Jonas, H.: Laßt uns einen Menschen klonieren. In: Ders.: Technik, Medizin und Eugenik. Frankfurt a. M. Insel 1985.
- Koschut, J.P.: Strukturen der Verantwortung: Eine kritische Auseinandersetzung mit Theorien über den Begriff der Verantwortung, Frankfurt am Main 1989.
- Manetti, G.: Über die Würde und Erhabenheit des Menschen, Hamburg 1990.
- Nevers, P & A. Dittmer: Erwachen zur Wirklichkeit als Lernprozess. Erkenntnisse aus der Forschung zur Moralentwicklung und aus der Umweltbildung. Natur und Kultur 4/2 (2003), s.48-67.
- Sitter-Liver, B.: "Tiefen-Ökologie: Kontrapunkt im aktuellen Kulturgesehen". Natur und Kultur 1/1(2000): s.70 - 88.
- Schaefer, L.: Das Boccan-Projekt: Von der Erkenntnis, Nutzung und Schöpfung der Natur, Frankfurt am Main 1993.
- White, L.T.: The Historical Roots of our Ecologic Crisis, in: Science 155 (1967), pp.1203-1207.
- Weber, M.: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1988.
- Wilber, K.: Integrale Spiritualität. Spirituelle Intelligenz rettet die Welt, München 2007.